

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΔΥΤΙΚΗΣ ΕΝΤΕΧΝΗΣ ΜΟΥΣΙΚΗΣ

IRMGARD LERCH-ΚΑΛΑΒΡΥΤΙΝΟΥ & ΙΩΑΝΝΗΣ ΦΟΥΛΙΑΣ
(επιμέλεια)

panas music
ΠΑΠΑΓΡΙΓΟΡΙΟΥ - ΝΑΚΑΣ

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

Προλογικό σημείωμα.....	9
I. Η μουσική του Μεσαίωνα στην λατινική Δύση (περ. 400-1400)	13
1. Η σκέψη περί μουσικής και η μετάδοση της μουσικής στον Μεσαίωνα	13
2. Η μεσαιωνική μονοφωνία	18
2.1. Το λειτουργικό μέλος.....	18
2.1.1. Βοηθήματα για την εκμάθηση και την μετάδοση των μελωδιών	19
2.1.2. Η λατινική (γρηγοριανή) Λειτουργία και το officium	21
2.1.3. Μελωδίες, ρυθμός και η μετεξέλιξη των νευμάτων	22
2.1.4. Δομικά στοιχεία της ψαλμωδίας και της υμνωδίας	24
2.1.4.1. Οι εκκλησιαστικοί ήχοι.....	26
2.1.4.2. Τα λειτουργικά βιβλία	26
2.1.5. Η επέκταση του ρεπερτορίου: τροπάρισμα και σεκουέντσα	27
2.1.6. Το μεσαιωνικό δράμα	29
2.1.7. Νεότερη έρευνα.....	30
2.2. Μελοποιημένη μη λειτουργική ποίηση στα λατινικά: carmina, versus και conductus	30
2.2.1. Τα <i>Cambridge Songs</i> και τα <i>Carmina Burana</i>	30
2.2.2. Versus και conductus	32
2.3. Μελοποιημένη ποίηση σε τοπικές γλώσσες.....	33
2.3.1. Οι τραγουδούροι και τα τραγούδια τους.....	34
2.3.2. Τα τραγούδια των τρουβέρων.....	37
2.3.3. Άλλα τραγούδια σε τοπικές γλώσσες	40
3. Η μεσαιωνική πολυφωνία.....	42
3.1. Η πολυφωνία μεταξύ του 850 και του 1150: θεωρία και πράξη του organum	42
3.1.1. Το πρώιμο organum με προσθήκη κάτω φωνής.....	42
3.1.2. Το organum του 12ου αιώνα με επιπρόσθετη πάνω φωνή.....	45
3.2. Παρισινή πολυφωνία: organum και conductus	47
3.3. Το μεσαιωνικό μοτέτο	52
3.3.1. Το μοτέτο στην Γαλλία του 13ου αιώνα: Ars antiqua	53
3.3.2. Το μοτέτο του 14ου αιώνα και οι τεχνικές εξελίξεις της Ars nova	56
3.4. Το τραγούδι στην καθομιλουμένη κατά τον «εκτεταμένο» 14ο αιώνα	61
3.4.1. Τα πρώτα παραδείγματα πολυφωνικών τραγουδιών.....	62
3.4.2. Τα τραγούδια της γαλλικής Ars nova.....	62
3.4.3. Το τραγούδι κατά τον 14ο αιώνα στην Ιταλία.....	67
3.5. Συνθέσεις του 14ου αιώνα για το <i>ordinarium missae</i>	71

4. Τα όργανα στην μεσαιωνική μουσική	74
Βιβλιογραφία	78
II. Η μουσική της Αναγέννησης	83
1. Η μουσική και η έννοια της Αναγέννησης.....	83
2. Η μουσική του 15ου αιώνα	85
2.1. Η μουσική για την Λειτουργία	90
2.2. Το μοτέτο	94
2.3. Το πολυφωνικό τραγούδι στην καθομιλουμένη.....	96
2.4. Οργανική μουσική	100
3. Η μουσική του 16ου αιώνα	102
3.1. Θρησκευτική μουσική	105
3.1.1. Λειτουργική μουσική.....	105
3.1.2. Το μοτέτο.....	108
3.1.3. Τα κινήματα θρησκευτικής μεταρρύθμισης και η μουσική	112
3.2. Η κοσμική μουσική στο πλαίσιο ιδιωτικών και επίσημων περιστάσεων	116
3.2.1. Τύποι τραγουδιού του 16ου αιώνα: γαλλικό chanson, ιταλικό και αγγλικό μαδριγάλι, γερμανικό Lied	119
3.2.2. Τα όργανα στην μουσική του 16ου αιώνα	126
Βιβλιογραφία.....	129
III. Ιστορία της συνθετικής πρακτικής: 1300-1600.....	131
1. Η συνθετική πρακτική κατά τον 14ο αιώνα.....	131
2. Ορισμένες κομβικές αλλαγές στη συνθετική πρακτική κατά τον 15ο αιώνα	137
3. Η συνθετική πρακτική κατά τον 16ο αιώνα	149
Βιβλιογραφία.....	173
IV. Η εποχή του μπαρόκ στη μουσική.....	175
1. Εισαγωγή	175
1.1. Λίγα λόγια για τον όρο.....	175
1.2. Απαρχές – ζητήματα περιοδολόγησης.....	176
1.3. Φιλοσοφικές-αισθητικές θεωρήσεις για τη μουσική στο μπαρόκ.....	178
2. Χαρακτηριστικά γνωρίσματα της μπαρόκ μουσικής	181
2.1. Μουσική σημειογραφία	189
2.2. Μερικά ζητήματα εκτελεστικού ύφους.....	189
2.3. Κούρδισμα πληκτροφόρων	190
2.4. Η μετάβαση στην τονική σκέψη και πρακτική.....	191
3. Η θέση των μουσικών και της μουσικής στην κοινωνία	195
4. Φωνητική μουσική	201

4.1. Η όπερα	201
4.2. Το μαδριγάλι	210
4.3. Η καντάτα	211
4.4. Το ορατόριο	212
4.5. Η Λειτουργία	220
4.6. Το μοτέτο	221
5. Οργανική μουσική	223
5.1. Η μουσική για πληκτροφόρα	223
5.2. Η σονάτα	231
5.3. Το κοντσέρτο	233
Επιλεγμένη βιβλιογραφία	240
V. Η εποχή του μουσικού κλασικισμού.....	243
1. Γενικές επισημάνσεις για την εποχή	243
1.1. Η έννοια του «κλασσικού» και η σύνδεσή της με την μουσική.....	243
1.2. Ζητήματα περιοδολόγησης, ύφους και αισθητικής.....	244
2. Μουσική ζωή και μουσικοί	249
3. Κέντρα και σχολές.....	254
4. Μουσικά είδη	259
4.1. Όπερα	259
4.2. Άλλα είδη σκηνικής μουσικής	265
4.3. Θρησκευτική μουσική	266
4.4. Κοσμική φωνητική μουσική	270
4.5. Μουσική για πληκτροφόρα (ή άλλα σολιστικά όργανα).....	272
4.6. Μουσική δωματίου	279
4.7. Ορχηστρική μουσική	287
4.7.1. Συμφωνία.....	287
4.7.2. Άλλα είδη μουσικής για ορχήστρα	298
4.7.3. Κοντσέρτο.....	300
Επιλεγμένη βιβλιογραφία	309
VI. Η εποχή του μουσικού ρομαντισμού	313
1. Εισαγωγικές παρατηρήσεις.....	313
2. Μουσική ζωή	314
3. Αισθητική.....	320
4. Ύφος.....	325
5. Ενόργανη μουσική.....	334
5.1. Συμφωνία και ορχηστρική σουίτα.....	334
5.2. Εισαγωγή και συμφωνικό ποίημα.....	342
5.3. Κοντσέρτο	347
5.4. Μουσική δωματίου	351

5.5. Μουσική για πιάνο	358
6. Φωνητική μουσική.....	370
6.1. Όπερα.....	370
6.2. Χορωδιακή μουσική με ή χωρίς συνοδεία ορχήστρας	380
6.3. Έντεχνο τραγούδι (Lied, mélodie, романс)	387
Επιλεγμένη βιβλιογραφία	394
VII. Η μουσική του 20ού αιώνα.....	397
1. Ο όρος «νέα μουσική» και η ιδέα της προόδου	397
2. Αισθητική.....	398
3. Κέντρα σύγχρονης μουσικής	400
4. Μουσικά ρεύματα και συνθέτες μέχρι το 1945.....	405
4.1. Ο ιμπρεσιονισμός του Claude Debussy	405
4.2. Ντμίτρι Σοστακόβιτς: μουσική πρωτοπορία και πολιτική	408
4.3. Η ατονικότητα στο έργο του Arnold Schönberg.....	410
4.4. Νεοκλασικισμός.....	412
4.4.1. Τγκορ Στραβίνσκι	412
4.4.2. Paul Hindemith.....	414
4.4.3. Σεργκέι Προκόφιεβ.....	415
4.4.4. Béla Bartók: παράδοση και νεωτερικότητα.....	416
4.5. Η δωδεκαφθογγική μέθοδος στο έργο του Arnold Schönberg, του Alban Berg και του Anton Webern	417
4.6. Η ελεύθερα δωδεκαφθογγική μουσική του Edgard Varèse	421
5. Η μουσική μετά το 1945	423
5.1. Η μουσική γλώσσα του Olivier Messiaen	425
5.2. Η σειραϊκή μουσική	428
5.2.1. Pierre Boulez.....	429
5.2.2. Karlheinz Stockhausen	430
5.2.3. Luigi Nono.....	432
5.3. Το τυχαίο και η «αλεατορική μουσική».....	433
5.3.1. John Cage	433
5.3.2. Earle Brown	435
5.4. Ο μετασειραϊσμός του György Ligeti και του Ιάnnη Ξενάκη.....	436
5.5. Το «πλουραλιστικό» ύφος στο έργο του Bernd Alois Zimmermann	439
5.6. Ο Gérard Grisey και η «φασματική μουσική»	441
5.7. Η «οργανική συγκεκριμένη μουσική» του Helmut Lachenmann.....	443
Επιλεγμένη βιβλιογραφία	444
Ευρετήριο προσώπων	447

Προλογικό σημείωμα

Με την ανά χείρας επίτομη *Ιστορία της δυτικής έντεχνης μουσικής*, ο Τομέας Ιστορικής και Συστηματικής Μουσικολογίας του Τμήματος Μουσικών Σπουδών του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών φιλοδοξεί να ανταποκριθεί στο χρόνιο όσο και επίμονο αίτημα της ελληνικής μουσικολογικής και μουσικοεκπαιδευτικής κοινότητας, αλλά και πολλών ενημερωμένων μουσικών και φιλομούσων, για την παροχή ενός συγγράμματος στην γλώσσα μας που να εξετάζει με τρόπο έγκυρο και εμπειριστατωμένο την εξέλιξη της μουσικής τέχνης στον δυτικό κόσμο από τον πρώιμο Μεσαίωνα μέχρι τις μέρες μας.

Ο τίτλος του συλλογικού αυτού πονήματος προσδιορίζει με την δέουσα ακρίβεια το αντικείμενο της πραγμάτευσης: δεν πρόκειται για μία γενική «ιστορία της μουσικής», του μουσικού φαινομένου όπως αυτό καλλιεργήθηκε ποικιλοτρόπως ανά την υφήλιο από την προϊστορική έως την σύγχρονη εποχή, αλλά για την ιστορική επισκόπηση ενός επίλεκτου κλάδου της μουσικής που αναπτύχθηκε εντός συγκεκριμένου πολιτισμικού και ιστορικού πλαισίου. Στο επίκεντρο του ενδιαφέροντος τίθεται, εν προκειμένω, το είδος της έντεχνης μουσικής, σε αντιδιαστολή προς την δημοτική ή λαϊκή μουσική αλλά και την λεγόμενη «δημοφιλή μουσική» (την μουσική ευρείας κατανάλωσης που αποτελεί προϊόν του 20ού αιώνας), οι οποίες άλλωστε συνιστούν τελείως διαφορετικά και ανεξάρτητα πεδία έρευνας. Έντεχνη θεωρείται η μουσική εκείνη που καλλιεργήθηκε στην εκκλησία, στις αριστοκρατικές αυλές, στις οικίες του μουσικά εγγράμματος μέρους του πληθυσμού αλλά και στο πλαίσιο εκδηλώσεων σε αίθουσες συναυλιών και θέατρα που απευθύνονταν σε κάθε ενδιαφερόμενο. Πληροφορίες για αυτήν αντλούνται από πολλών ειδών γραπτά τεκμήρια, πολύ πριν από την έλευση των ηχογραφήσεων: στις πηγές αυτές συγκαταλέγονται, μεταξύ άλλων, λογοτεχνικά κείμενα, θεωρητικά συγγράμματα, ποικίλο αρχαικό υλικό και, φυσικά, οι ίδιες οι παρτιτούρες, που μεταδίδουν την μουσική καταγεγραμμένη και την διασώζουν μέχρι τις μέρες μας. Μεγάλο μέρος αυτής της μουσικής δημιουργήθηκε αναμφίβολα για να εκπληρώσει συγκεκριμένους σκοπούς και ανάγκες: η εκκλησιαστική μουσική εξυπηρετούσε την τέλεση της θρησκευτικής λατρείας, η αυλική μουσική συνεισέφερε στην αίγλη του εκάστοτε ηγεμόνα σε επίσημες περιστάσεις, ενώ η μουσική που απευθύνονταν στην ιδιωτική σφαίρα – αυλική και μη – παρείχε ψυχαγωγία στους ακροατές αλλά και στους ίδιους τους εκτελεστές της και χρησίμευε ως μέσο κοινωνικής συναναστροφής. Εντούτοις, όλα τα επιμέρους είδη της έντεχνης μουσικής, πέραν του αρχικού σκοπού τους, ήταν επίσης ικανά να αποτελέσουν – τότε όπως και τώρα – αντικείμενα αισθητικής εμπειρίας και απόλαυσης στην βάση της εγγενούς καλλιτεχνικής τους αξίας. Γι' αυτόν τον λόγο, οι επιμελητές και οι συγγραφείς αυτού του βιβλίου κρίνουν απαραίτητο να επιμείνουν στην έννοια του μουσικού έργου τέχνης (όσο κι αν αυτή αμφισβητήθηκε κατά τις τελευταίες δεκαετίες στο πλαίσιο της αγγλόφωνης – ως επί το πλείστον – επιστημονικής κοινότητας) όχι μόνο σε συνάρτηση με την «αυτόνομη» μουσική κυρίως του 19ου αιώνας, η οποία λογίζεται αποκλειστικά ως πνευματικό επίτευγμα που αξιώνει την πρόσληψη και

την αποτίμησή του με όρους καλλιτεχνήματος, αλλά και για το σύνολο της μουσικής που αναπτύχθηκε μετά το πέρας της Αρχαιότητας – δηλαδή καθ' όλον τον Μεσαίωνα και τους Νεώτερους Χρόνους μέχρι την σύγχρονη εποχή – στην Δύση, τουτέστιν στο πλαίσιο του ευρωπαϊκού πολιτισμού, ο οποίος αρχικά μεν περιορίζεται γεωγραφικά μόνο στην δυτική Ευρώπη, όμως σταδιακά εξαπλώνεται και προς την ανατολική ευρωπαϊκή περιφέρεια καθώς και την Αμερική και άλλα κέντρα του σύγχρονου κόσμου· ως εκ τούτου, η έντεχνη μουσική παράδοση που εξετάζουμε προσδιορίζεται πλέον περιεκτικότερα ως «δυτική» παρά ως «ευρωπαϊκή».

Ένας τέτοιος τόμος, ευσύνοπτος και εύληπτος, σε μορφή περιεκτικού εγχειριδίου, συγχρόνως όμως και επιστημολογικά ενημερωμένος και επικαιροποιημένος, έκανε ιδιαίτερα αισθητή μέχρι τώρα την απουσία του από την ελληνόγλωσση σχετική βιβλιογραφία, όπου κυριαρχούν οι μεταφράσεις ξενόγλωσσων αντίστοιχων πονημάτων, ενίοτε πάρα πολύ παλαιών όπως και συχνότατα παρωχημένων ως προς την (πρωτίστως βιογραφική) στόχευσή τους και την γενικότερη μεθοδολογία της συγγραφής τους που αφήνει αδιερεύνητες πολλές ουσιώδεις διαστάσεις της δυτικής έντεχνης μουσικής. Αντίθετα, στην προκειμένη περίπτωση, οι συγγραφείς που υπογράφουν τα κεφάλαια της επίτομης αυτής ιστορίας, αξιοποιώντας το πλεονέκτημα της εξειδίκευσής τους στην έντεχνη μουσική των περιόδων με τις οποίες καταγίνονται και λαμβάνοντας σοβαρά υπ' όψιν τους τις μεθόδους και τα πορίσματα της σύγχρονης μουσικολογικής έρευνας, αναδεικνύουν με έμφαση ποικίλες κοινωνικές, πολιτικές, ιδεολογικές, οικονομικές, τεχνολογικές και αισθητικές πτυχές της έντεχνης μουσικής στην Δύση σε συνάρτηση προς την διαμόρφωση του γενικού μουσικού ύφους και των επιμέρους τάσεων που χαρακτηρίζουν κάθε εποχή και τόπο αλλά και την σκιαγράφηση των αντιπροσωπευτικότερων μουσικών ειδών που συνδυάζεται με πολλές ειδικότερες αναφορές σε συνθέτες, μουσικά έργα, μουσικές μορφές καθώς και στοιχεία μουσικής θεωρίας. Κατ' αυτόν τον τρόπο, η ανάπτυξη της δυτικής έντεχνης μουσικής φωτίζεται ερμηνευτικά τόσο δια των εγγενών της χαρακτηριστικών όσο και εντός του περιβάλλοντος και των μεταβαλλόμενων συνθηκών υπό τις οποίες καλλιιεργήθηκε στο πέραςμα των αιώνων.

Στα δύο πρώτα κεφάλαια του τόμου, η ομότιμη καθηγήτρια ιστορικής μουσικολογίας Irmgard Lerch-Καλαβρυτινού ασχολείται με την μουσική του μεσαιωνικού κόσμου και της Αναγέννησης, δηλαδή αφ' ενός με την μονοφωνική και την πολυφωνική μουσική μέχρι τις πρώτες δεκαετίες του 15ου αιώνας και αφ' ετέρου με την μουσική της εποχής του Ουμανισμού, από τα μέσα του 15ου αιώνας μέχρι το 1600, στο εκκλησιαστικό, αυλικό και αστικό πλαίσιο, καθώς και με τα χαρακτηριστικά είδη κάθε εποχής. Ακολουθεί ένα ειδικότερο κεφάλαιο για την ιστορία της συνθετικής πρακτικής από τον 14ο μέχρι τον 16ο αιώνα, το οποίο προέρχεται από την πένα του Γιώργου Φιτσιώρη, αναπληρωτή καθηγητή στην θεωρία της ευρωπαϊκής μουσικής. Στο τέταρτο κεφάλαιο, ο Πύρρος Μπαμίχας, καθηγητής ιστορικής μουσικολογίας, παρουσιάζει την εποχή του μπαρόκ στην μουσική· στην συνέχεια, ο Ιωάννης Φούλιας, αναπληρωτής καθηγητής συστηματικής μουσικολογίας (θεωρίας της μουσικής του 18ου-19ου αιώνας), γράφει, στο πέμπτο κεφά-

λαιο, για την εποχή του μουσικού κλασικισμού και ο Μάρκος Τσέτσος, καθηγητής αισθητικής της ευρωπαϊκής μουσικής, καταγίνεται με την εποχή του μουσικού ρομαντισμού στο έκτο κεφάλαιο, ενώ, στο έβδομο και τελευταίο κεφάλαιο, ο Ιάκωβος Σταϊνχάουερ, επίκουρος καθηγητής αισθητικής της μουσικής με έμφαση στον 20ό και 21ο αιώνα, πραγματεύεται την εποχή της μουσικής νεωτερικότητας.

Το βιβλίο αυτό περιέχει ελάχιστα μουσικά παραδείγματα (μόνο στο τρίτο κεφάλαιο, όπου είναι απολύτως αναγκαία), διότι – κατά τα λοιπά – παρτιτούρες και ηχογραφήσεις είναι γενικώς ελεύθερα προσβάσιμες πια στο διαδίκτυο. Στο τέλος κάθε χωριστού κεφαλαίου παρέχεται επιλεγμένη βιβλιογραφία με έμφαση ιδίως σε νεώτερους τίτλους, διότι παλαιότερη βιβλιογραφία μπορεί να αναζητηθεί με σχετική ευχέρεια στα λήμματα των μεγάλων μουσικών εγκυκλοπαιδειών, όπως της αγγλόφωνης *The New Grove Dictionary of Music and Musicians* (στην τελευταία έντυπη έκδοσή της του 2001, σε 29 τόμους, αλλά και στην μετέπειτα διαδικτυακή της μορφή, ως *Grove Music Online*, με εν μέρει ανανεωμένα καθώς και επιπρόσθετα λήμματα) και της γερμανόφωνης *Die Musik in Geschichte und Gegenwart: Allgemeine Enzyklopädie der Musik* (στην τελευταία έντυπη έκδοσή της σε 28 τόμους από το 1994 έως το 2008, αλλά και στην διαδικτυακή της μορφή, ως *MGG Online*, από το 2016 και έπειτα). Επιπλέον, στις τελευταίες σελίδες του παρόντος τόμου επισυνάπτεται ένα γενικό ευρετήριο προσώπων.

Θα θέλαμε να ευχαριστήσουμε θερμά όλους τους συναδέλφους για την ανεκτίμητη συνεισφορά τους και την αγαστή τους συνεργασία, εξίσου όπως και τους εκδότες Κώστα Παπαγρηγορίου και Χαρίλαο Νάκα για την ευμένεια με την οποία περιέβαλαν το αποτέλεσμα της συλλογικής αυτής προσπάθειας!

Οι επιμελητές